

TAŞIYICI ANNELİKLE İLGİLİ ETİK SORUNLAR

Erdem AYDIN

ÖZET

Çocuk sahibi olamamak evli çiftler için önemli bir problemdir. Günümüzde yeni üreme teknikleri çiftlere bu konuda yardımcı olurken, yine de çözüm bulamayanlar, başka arayışlara girmektedir. Söz konusu arayışlardan birisi çocuk sahip olamayan çift ile taşıyıcı anne arasındaki anlaşmaya bağlı olarak gelişen taşıyıcı annelik olgusudur. Taşıyıcı anne, erkeğe ait sperm ile hamile kalabileceği gibi invitro dölllenmeyle meydana gelen embriyonun uterusu transferi ile de hamile kalabilmektedir. Evlat edinme alternatifine karşı, gebe bir anneden alınan ya da kısmen de olsa genetik bağlantının bulunduğu bir çocuğa sahip olmayı yeğleyen çiftlerin bu girişimleri bazı etik sorunların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Anne ve babanın üreme hücrelerinin biraraya gelmesi sonucu çocuk sahibi olmak üzerine kurulu geleneksel aile anlayışı taşıyıcı annelik olgusuna fazla olumlu yaklaşmamaktadır. Bu tür uygulamalar “doğallıktan” uzak olması nedeniyle ilkesel olarak karşı çıktığı gibi pratikte de başka etik sorunlarla da karşılaşmaktadır.

Anahtar kelimeler: invitro fertilizasyon, üreme teknolojileri, taşıyıcı annelik, yapay dölllenme

SUMMARY

Ethical Problems Related to Surrogate Motherhood

Being unable to have children is an important problem for married couples. At present, new reproduction techniques help these couples while those who can not find any solution try new approaches. One of these is the phenomenon of surrogate motherhood, which is based upon an agreement between the infertile couple and surrogate mother. Surrogate mother may conceive with the sperm of the male of the involved couple as well as by the transfer of the embryo formed by invitro fertilization. Couples who choose to have a child born from a pregnancy or to whom they are genetically partially connected rather than adopting a child give rise to the emergence of some ethical problems. Traditional family notion based upon having children after the union of the reproductive cells of the mother and father do not receive the phenomenon of surrogate mother favourably. Such practices are criticised as they are far from being natural and other ethical problems are faced in the implementation.

Key words: artificial insemination, invitro fertilization, reproductive technologies, surrogate motherhood

Taşıyıcı annelik uygulamaları yardımcı üreme tekniklerini içinde barındıran tıbbi nitelikte bir olgudur. Tıbbi bir uygulama olsa da bu olgunun toplumsal boyutu ağır basmaktadır. Çünkü, söz konusu üreme tekniklerini kullanarak çocuk sahibi olma isteği toplumsal özellik ve koşullara paraleldir. Çocuk sahibi olamamanın getirdiği psikolojik ve davranışsal sıkıntının altında büyük ölçüde toplumsal norm ve değerler yatmaktadır. Bu norm ve değerlere uygun

davranma isteği çiftlerin çocuk sahibi olma arayışlarını kamçılamaktadır. Çocuk sahibi olmayı zorlayan toplumsal normlar aynı zamanda bunun şeklini de belirlemekte ve bu hakkı/fırsatı -çok büyük ölçüde- evli çiftlere tanımaktadır. Birçok kültürde çocuk sahibi olmak evli olmayı da gerektirmektedir. Çocuk dünyaya getirmek açısından evli olmanın anlamı doğacak çocuğun genetik olarak evli anne ve babaya ait olmasıdır. Yani, “çocuk genetik olarak anne ve babaya

bağlı olmalıdır” ilkesi genel bir ilke halinde benimsenmektedir.

Taşıyıcı annelik üç (hatta bazen daha fazla) kişiyi kapsayan ve bazı tıbbi nedenlerden dolayı ihtiyaç duyulan bir çocuk edinme uygulamasıdır. Gebe kalamayan bir annenin yerine bir başka kadının gebe kalarak doğan çocuğu anneye/aileye teslim etmesi taşıyıcı annelik olarak adlandırılmaktadır. Taşıyıcı annelikte, kısırlık sorunu olan çiftlere yardım etmek amacıyla bir başka kadın kısır çiftler adına gebe kalmaktadır. Doğumdan sonra, bebek çifte verilir; taşıyıcı annenin çocuğa ve aileye karşı herhangi bir sorumluluğu kalmaz. Günümüzde bu tür bir uygulama dünyanın birçok yerinde kısır çiftler için sosyal nitelikte bir “kısırlık tedavisi” olarak görülmektedir.

Söz konusu tıbbi neden evli çiftlerden kadının fiziksel ya da psikolojik nedenlerle gebe kalamaması ya da böyle bir sorunu olmadığı halde tıbbi bazı nedenlerle (genetik hastalık gibi) gebe kalmak istememesi olabilir. Hatta, tıbbi bir neden yokken bile gebelik nedeniyle mesleki ve sosyal yaşamının zarar görmemesi ve kesintiye uğramaması için bu yola başvuranlar olmaktadır. Eşler en azından % 50 oranında genetik bir bağlantısı olan bir çocuk dünyaya getirmek istediklerinde; kadın yerine gebe kalmayı göze alacak bir gönüllüyü bulma süreci başlamaktadır. Fazla sık olmasa da evli olmayan çiftler de benzer bir girişimle çocuk edinmek isteyebilmektedirler. Hatta tek başına kadın ya da erkekler de taşıyıcı annelik uygulamalarıyla çocuk sahibi olabilmek fırsatına sahiptirler⁽¹⁾. Aslında, “taşıyıcı annelik” anlamına gelebilecek uygulamaları halk arasında adı konmadan bilinmektedir. Örneğin, kısır kardeşleri için kadınlar çocuk doğurabilmektedir. Bu tür davranışlar yakını ya da arkadaşı için de gözlemlenebilmektedir⁽²⁾.

Kısırlık, dünyanın hemen her yerinde çiftler için üzücü bir problemdir. Kısırlığın bir hastalık olup olmadığı ayrı bir tartışma konusudur. Bazıları kısırlığın bir hastalık olarak tarif edilemeyeceğini düşünmektedirler. İngiltere’de Warnock komitesi raporunda kısırlığın dar anlamda bir hastalık olmadığı, ama sağlık çalışanlarının çözüm bulması gereken bir “malfonksiyon” olarak tanımlamıştır. ABD’de 90’lı yılların ortalarında yaklaşık 2.1 milyon çiftin kısırlık sorunu ile karşı karşıya oldukları bilinmektedir. Bu sayı evli çiftlerin % 7.1’ini teşkil etmektedir. Bu oran bir yıl boyunca önlem almadıkları halde çocuk sahibi olamayan kişileri kapsamaktadır. Kanada’da benzer oranlar söz

konusudur⁽³⁾.

Bugün dünyanın çeşitli yerlerinde 25 bin dolar düzeyinde parası olan kısır çiftler bu miktardaki bir parayı aracı kişilere ve taşıyıcı anneye ödeyerek sözleşmeler aracılığıyla çocuk sahibi olma imkanına sahiptirler. Kuşkusuz parası olmayanlar da akrabalık ya da yardımseverlik ilişkileri içerisinde taşıyıcı anneler aracılığıyla çocuk sahibi olabilmektedir. Vurgulanması gereken noktalardan biri her “gebe kadının” taşıyıcı anne olmadığıdır. İster bir başkasının spermi ile döllenmiş olsun ister başkasının yumurtasıyla IVF ve embriyo transferi yapılmış olsun kendisine çocuk yapmak için gebe kalan anne taşıyıcı anne değildir. Buradaki ayırıcı kriter gebe kalmanın başta ve sonda çocuğu bir başkasına bırakıp bırakmama niyeti/kararı ile ilgilidir. Eğer, bir başkasına çocuk yapmak niyetiyle gebe kalınmış ise o zaman taşıyıcı annelikten söz edebiliriz⁽¹⁾.

İlk başta iki tür taşıyıcı annelikten söz edilebilir. Birincisi taşıyıcı anneye genetik bağıllığı olan “kısmi taşıyıcılık”; ikincisi, taşıyıcı anne ile genetik hiçbir bağlantısı olmayan “tam taşıyıcılık”⁽¹⁾. Kısmi taşıyıcılık “doğal üreme” ve “yapay üreme” yöntemleriyle sağlanabilmektedir. Kısmi taşıyıcılığın ilkinde çocukları olmayan çiftin erkeği ile taşıyıcı anne olmayı kabul eden kadın arasındaki cinsel ilişki sonucu ortaya çıkan taşıyıcı anneliktir. Diğerinde ise yapay döllenme (artifisial inseminasyon) ile gebe kalma şeklindedir. İkinci tip taşıyıcılık tam taşıyıcılık şeklinde olup, tüp bebek adı da verilen IVF aracılığıyla evli çiftlerin yumurta ve spermin laboratuvarında döllenerek taşıyıcı annenin uterusu yerleştirilmesidir. Taşıyıcı annenin doğacak bebekle hiçbir genetik ilişkisi yoktur. Taşıyıcı annelik uygulamalarında bugüne kadar kullanılan yöntem, daha çok, nispeten eski bir uygulama olan yapay döllenme (artifisial inseminasyon) şeklinde olmuştur⁽⁴⁾. Bu uygulama türlerinden ilki, yani doğal üreme yöntemi evlilik kurumu çerçevesinde çiftler için fazla kullanılabilir gibi gözükmemektedir. Çünkü toplumsal değerler açısından doğacak çocuğun meşruğu sorunu “evlilik dışı” ilişki anlamına da gelebilecek bu yöntemin uygulanışını kısıtlamaktadır. Diğer, kısmi taşıyıcılık şekli ise artık “geleneksel taşıyıcılık” olarak da görülebilecek şekildedir. Bu uygulamada kısır çiftlerden erkeğe ait spermler yapay/mekanik yolla kadının üreme organına yerleştirilmektedir. (artifisial inseminasyon) Öncekinin aksine, taraflar arasında doğal bir cinsel ilişki niteliği taşımayan yapay döllenme şeklindeki bu

uygulama evlilik kurumunun “kutsallığı” açısından daha kabul edilebilir gibi görünmektedir. Erkek ile taşıyıcı anne arasında doğal bir cinsel ilişki ortaya çıkmamaktadır. Bunun da her yönüyle ahlaki bir uygulama şekli olarak kabul edildiği düşünülmemelidir. Yapay dölleme aracılığıyla gerçekleştirilen taşıyıcı annelikte aşağıda geniş biçimde değineceğimiz gibi çeşitli noktalarda etik eleştiriler almaktadır. Bu eleştiriler, bebek dünyaya getirmenin evlilik kurumunun dışına taşındığından şikayet etmekte, doğal dölleme şeklinin ortadan kaldırarak yapay bir mahiyet aldığından yakınmakta ve üçüncü bir taraf yaratılması nedeniyle aile içi ilişkilerin zarar gördüğünden şikayet etmektedirler⁽⁴⁾.

Yapay dölleme aracılığıyla resmi nitelikte taşıyıcı annelik uygulaması ilk kez ABD’de 1976 yılında gerçekleştirilmiştir. Evli çiftin erkekinden alınan sperm, onlar adına çocuğu doğurmayı kabul eden bir başka kadına yani taşıyıcı annenin üreme organına nakledilerek gebelik başlatılmıştır. Bu uygulamada dünyaya gelen çocuk, taşıyıcı annenin yumurtası ile evli babaya aittir. Yani genetik olarak taşıyıcı anne ile babanın genlerini taşımaktadır⁽²⁾.

Üçüncü uygulama şekli olan IVF uygulaması ise ilk olarak 1985 yılında gerçekleştirilmiştir. Bu vakada yumurtlaması olan fakat tıbbi koşulları hamileliğe izin vermeyen evli kadının yumurtası ile eşinden alınan sperm laboratuvarında döllenenek taşıyıcı annenin uterusuna yerleştirilmiştir⁽²⁾. Bu tür uygulamada taşıyıcı anne tamamen bir taşıyıcı olmakta ve embriyoya hiçbir genetik katkısı olmamaktadır. Çocuk genetik olarak evli çifte aittir. Kuşkusuz IVF aracılığıyla taşıyıcı annelik uygulamaları da yapay dölleme gibi eleştiriler almaktadır⁽⁴⁾.

Doğal üremenin kaybolması

Taşıyıcı annelik uygulamalarına ilkesel düzeyde karşı çıkışta söz edilen konu, taşıyıcı annelik uygulamalarının “doğal üreme” yolları aracılığıyla yerine getirilmiyor olmasıdır (Yukarıda da değindiğimiz gibi evli olmayan çiftler arasında doğal cinsel ilişkiye zaten ilk baştan karşı çıkılmaktadır). Taşıyıcı annelik, gerek yapay dölleme gerekse IVF şeklindeki yapay uygulamalarla gerçekleştirilmektedir. Bir canlı olarak insanın sahip olduğu doğal üreme yeteneği gözden çıkarılmaktadır. Doğal üreme olanaklarına sahip bir canlı olarak insanın sahip olduğu bu özellik onun kimliğine zarar vermektedir. Özellikle, Katolik Kilisesinin karşı

çıkışında yer alan bu gerekçe, taşıyıcı annelik uygulamalarının yasaklanmasını talep etmektedir. Çünkü, bu yaklaşıma göre taşıyıcı annelik doğal bir annelik değildir⁽¹⁾.

Taşıyıcı anne genetik bağlantısı olsun ya da olmasın kendisinin olmayacağını bilerek ve isteyerek bir çocuğa gebe kalmaktadır. Kadın, fizyolojik ve psikolojik gebeliğin tüm yükü ve sıkıntılarını katlanmaktadır. Bu aslında fedakarca bir davranıştır. Fedakarca yapılan bu davranışla çocuk sahibi olamayan çiftlerin sorunlarına bir biçimde çözüm getirilmiş olmaktadır. Bir kadının taşıyıcı anne olmayı kabul etmesi belki şükran duyguları ile anılabilir. Fakat, bireysel düzeydeki yarar ve fedakarlığından söz edilebilecek bile olsa görülen odur ki uygulamalardaki olup bitenlere bakıldığında konuyu yalnızca şükran duyguları ile karşılamak yeterli gelmemektedir. Çünkü, taşıyıcı annelik uygulamaları pür bir diğerkamlık (özgecil) dışına çıkan unsurları da içinde barındırmaktadır. Maddi ihtiyaç ve para karşılığı hizmet taşıyıcı annelikte öne çıkan konulardandır. Para karşılığında “gebelik” hizmetinin sunulması, insanın doğal üreme şeklinin değiştirilmesine eklenen, sosyal ve bireysel değerleri aşındırıcı başka bir boyuttur. En azından, bazıları için tartışılması gereken yeni bir sorundur. .

Kadın sömürülmekte midir?

Taşıyıcı annelik uygulamalarının kadın üzerinde bir “sömürü” aracı haline gelme ihtimali bu uygulamalara karşı çıkanların başta gelen gerekçelerinden birini oluşturmaktadır. taşıyıcı annelik uygulamaları karşısında kaygı duyanlar bu şekildeki anneliği yalnızca bir “gebelik hizmeti” değil aynı zamanda kişi olarak birinin hizmeti altına girmek olarak görmektedirler. Bir başka ifade ile taşıyıcı annelikle, kadının “köleleştirilmesi” gibi bir olguyla karşı karşıya kalınabilecektir. Kadının para karşılığı cinsel ilişkiye girmesi nasıl tasvip edilmeyen bir davranışsa aynı şekilde kendisini bir “üreme kutusu” haline getirmesi de istenmemektedir⁽¹⁾. Kadın ile erkek arasındaki ilişkinin isteğe bağlı bir ilişki olması gerekir. Böyle bir ilişkiye maddi unsurların girmesi ilişkinin nitelik ve saygınlığını azaltır. Paranın yer aldığı bir ortamda ilişkinin saygınlığı darbe alır. Kadının üreme kapasitesinin para karşılığında kullanılması onun kişisel kimlik ve saygınlığından ayrı düşünülemez. Eğer karşımızda yumurtasını veren üreme yeteneğini para karşılığında satan biri varsa o zaman kadının saygınlığı tehlikeye girer. Taşıyıcı

anneliğin para ile yakından ilişkili olması bir kadının bu amaçla kullanımını kolaylaştıracaktır. Para ihtiyacı, kadının gebe kalarak bedenini kullandırması ve çekeceği sıkıntı/acılara katlanmasına yönlendirebilecek bir etmendir. Bu nedenle, kadının bir süre sonra bir “bebek makinası”na dönüşebileceği kaygısı yaşanmaktadır⁽⁵⁾. Bazılarınca kadının taşıyıcı annelik görevini üstlenmesi ve başkaları için doğum yapması onun sömürülmesi anlamına gelmektedir. Gerçekten bu böyle midir? Taşıyıcı anne, sömürülmekte midir? Burada çok tartışılan bir noktadan söz ediyoruz. Bir kadının bedenini çocuk dünyaya getirmek amacıyla bir başkasının hizmetine sunması, kadına, tabii ki insanlığa yüklediğimiz saygınlık derecesine zarar verecek midir? Taşıyıcı anneliğin hiçbir menfaat beklenmeden yapıldığında bu yöndeki itirazlar zayıflar gibi olmaktadır. Fakat, bunun para karşılığında yapılması değerlendirme ortamını değiştirmektedir. Bir kadının para karşılığında taşıyıcı anne olması onun para ihtiyacına paralel gelişebilir. Paraya duyulan ihtiyaç kadını bu yöne sürüklemiş olabilir. İşte eleştiri sahiplerine göre ihtiyaç konusu her ne olursa olsun, para karşılığı bir “üreme hizmeti” sunmak kolay kabul edilebilir gibi gözükmemektedir. Bazı feministlerin getirdiği bu eleştirel karşı yaklaşım, taşıyıcı annelik uygulamasını bu yönden etik değerlere aykırı bulmaktadır.

Taşıyıcı annelik uygulamalarının popüler hale gelmesi fakir kadınların sömürülmesine gerçekten neden olacak mıdır? Karşı olanlar, ihtiyacı olan kadınlar için yüksek riskli ve düşük ücretli bir iş alanı yaratacağını ve bu durumun kadınların saygınlığını azaltırken kendileri ve doğan çocukların bu şekilde ticarileşmesini getireceğinde ısrar etmektedirler. Bazılarına göre ücretle taşıyıcı anne tutmak para ile bebek satın almak gibi birşeydir. Bu görüşte olanlara göre taşıyıcı anneliğin yasallaşması bebek komisyonculuğu endüstrisini cesaretlendirecektir. Bu yaklaşıma göre insan yavrusuna alınan-satılan bir mal gibi davranılması onu köle haline getirmek gibidir. Taraftarlara göre ise taşıyıcılık çocuk edinme ya da bakım olarak görülmeli, para konusu ise yalnızca annenin zaman ve zahmeti karşılığında verilen birşeydir; yoksa alınan-satılan bir çocuk durumu yoktur ortada⁽⁴⁾.

Taşıyıcı annelik genelde anne-çocuk ilişkisine zarar vermekte ve onu zedelemektedir. Anne, vazgeçeceğini bile bile bir çocuğa gebe kalmaktadır. Bunu, bir de para karşılığı yaptığıında, onun bu davranışını “bebek

satıcısı”ndan ayırt etmek güçleşmektedir, ki o zaman ortaya çıkan durum insanın para karşılığı alınıp satıldığı bir tür “kölelik” ilişkisine davetiye çıkartmaktadır⁽¹⁾.

Taşıyıcı anne özerkliğine kaybetmekte midir?

Taşıyıcı anne, serbestçe ve bilinçli bir şekilde de olsa kendisinin olmayan bir bebeğe hamile kalmak ve doğurmaktan dolayı pişmanlık duyabilir. Kadın böyle bir işe girişmekten dolayı ileride pişmanlık, üzüntü, sıkıntı duyguları içerisinde kıvrınabilir. Serbestçe verildiği varsayılan karar, pişmanlığın duyulması halinde kadının özerkliğini kısıtlayabilecektir. Bir kimsenin, kendisi istese bile kişiliğini zedeleyici bir davranışta bulunmasına izin verilemez. İleride zarar verebilecek bir harekete gönüllü ve istekli olarak da başlanması onun bireysel özerkliğini kullanması olarak görülemez. Eğer o davranış, o kişiyi ilerideki özerkliğine zarar verecek bir şey ise bunun önlenmesi gerekir. Örneğin, insanların, uyuşturucuya başlamaları ilk başlarda kendi gönüllülük ve istekleri ile olmaktadır. Fakat, bağımlılık başladıktan sonraki gelişmeler ve başına gelen felaket ise artık isteği dışında gelişmektedir. Bağımlı kişi kendi irade ve özerkliğini kaybetmektedir. Aynı şekilde kadının da ileride kendini zora sokacak böyle bir isteğine rıza gösterilmemesi gerekir. Taşıyıcı anne olmayı kadın kendi gönül ve arzusuyla istiyor olabilir. Fakat, bu istek onun ileride pişmanlık ve üzüntü duyabileceği bir şekilde sonuçlanabilir⁽⁶⁾.

Kuşkusuz, taşıyıcı anne olmak isteyen kadına koruyuculukla bakan ve onun özerkliğini yitireceği kaygısını duyan yaklaşım paternalistik bir anlayış tarzıdır. Kadını, ileride pişman olabileceği bir eylemden korumaya çalışmaktadır. Yani, taşıyıcı anneliğin yasaklanması ile olası sorunlarla karşı karşıya kalınmasına engel olunmak istenmektedir. Fakat, bazılarının da belirttiği gibi kişisel özgürlük bizim ileride pişman olabileceğimiz kararları da almak değil midir?

Taşıyıcı annelik uygulamalarının olası başka olumsuz sonuçlarından da söz edilebilir. Taşıyıcı anneye başvurmak, kısır çiftlerin evlilik ilişkisinin zayıflamasına neden olabilir. Örneğin, taşıyıcı anne yapay dölleme ilişkisinde spermlerin sahibi erkeğe karşı sıcak duygular geliştirebilir. Erkek de yaşadığı sıkıntılar içerisinde taşıyıcı annenin doğurganlığını bir mucize gibi algılayıp ona kendi eşinden daha fazla değer yükleyebilir⁽¹⁾. Erkek ve kadından meydana gelen evlilik kurumu bu uygulamayla üçüncü bir kişiyi